

Eseru'l-hadîsi'n-Nebeviyyi's-şerîf fi ihtilâfi'l-fukahâ', Abdullah Hasan el-Hadîsî,
Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 2005,
383 sayfa. (Arapça)

Hayatın her alanına yönelik çeşitli hükümler belirleyerek inananlarının günlük yaşantısını ve ilişkilerini düzenleyen İslâm dininin bu anlamda beslediği temel kaynakları, Kur'ân ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'ân'ı yorumlamak sureti ile İslâm'ı yaşayış şekli diyebileceğimiz sünnet olmuştur. Kur'ân ve sünnetin İslâmî hükümlere teşkil edeceği kaynaklık değeri hususunda herhangi bir tartışma söz konusu değilken; sünneti yani Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrîrlerini bizlere ulaştıran hadislerin İslâmî hükümlere (fıkha) teşkil edeceği kaynaklık değerinde tartışmalar yaşanmıştır. Hadisler aracılığıyla bizlere ulaşan sünnetin bir hüküm kaynağı olarak ele alınmasında öncelikle sübût problemi ile karşılaşıldığından bu problemlerin aşılabilmesi için 'hadis usûlü' ilmi geliştirilmiş, rivâyetler ifade ettikleri bilgi değeri (mütevâtir-âhad) ve sahihlik-zayıflık durumları itibariyle (sahih-hasen-zayıf) çeşitli taksimlere tabi tutulmuşlardır. Rivâyetlerin sıhhat derecelerinin ve ifade ettikleri bilgi değerlerinin farklı oluşu ve lafızların delaletlerinin kat'î olmaması hadislerle yaklaşımları itibariyle âlimler arasında farklı tutumların sergilenmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla dinî bir hüküm verirken hadislerden yapılan istidlallerde de farklı tutumlar sergilenmiş, bu da değişik ekollerin doğuşunu kaçınılmaz kılmıştır.

Fikhî meselelerde farklı hükümlerin ortaya çıkmasına yol açan nedenlerin başında hadislerden kaynaklanan hususlar gelmektedir. Fikhî ihtilafların kökenine dair yapılacak olan bir araştırmada öncelikli olarak yapılması gereken de konunun bu yönüne eğilmek olmalıdır. 2005 yılında Iraklı araştırmacı Dr. Abdullah Hasan el-Hadîsî imzasıyla yayınlanan *Eseru'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf fi ihtilâfi'l-fukahâ'* isimli yüksek lisans çalışması konuyu bu şekilde ele alması yönüyle dikkatleri çekmektedir. Türkçeye “Hadislerin

Fukahânın İhtilaflarındaki Etkisi” şeklinde tercüme edilebilecek bu çalışma ‘Giriş’ ve hadislerin fikhî ihtilaflara yaptığı etkiyi ‘sened’ ve ‘metin’ açısından ele alan iki bölümden oluşmaktadır. Hadisle ilgili hem sened hem de metin açısından âlimler arasında ihtilaf oluşturabilecek hemen her konunun ayrı başlıklar açılarak işlendiği çalışmada, her başlık altında hadislerden hüküm istinbat ederken farklı sonuçlara ulaşılan örnek fikhî meseleler tespit edilmiştir. Ayrıca konuya dair âlimlerin kullandıkları rivâyetler ve rivâyetlerle ilgili yaptıkları değerlendirmeler serdedilerek konuyla alakalı tartışmalar yansıtılmaya çalışılmış, sonra da araştırmacı tarafından açıklanan hususlar göz önünde bulundurularak, tercihlerde bulunulmuştur.

Çalışmanın giriş kısmında hadisin birkaç tanımını zikrettikten sonra Hz. Peygamber'in halkî ve hulkî (yaratılış ve ahlak özellikleri) vasıflarını dışarıda bırakan ‘Hz. Peygamber’den sadece söz ve fiil olarak haber verilen şeyler’ şeklindeki tanıma dikkat çeken el-Hadîsî, usulcülerin takrîrâtı da fiiller içerisinde değerlendirdiklerine değinerek araştırma boyunca bu tanımları esas aldığını belirtmiştir (s. 9). Fıkhu ve fakihin de tanımını verdikten sonra İslâm'ın ikinci temel kaynağı olması hasebiyle ulemânın hadise ve sünnete atfettikleri değeri ayet ve hadisler ışığında işlemiştir. Hadis ve fıkıh ilişkisinin geçirdiği süreci ele alan el-Hadîsî, Hicrî II. asrın ortalarından itibaren hadise dair sened ve illel bilgileri ve tenkid kabiliyetleriyle ön plana çıkan muhaddislerin –ihtisaslaşmanın da etkisiyle- fakihlerden ayrılmaya başladıklarına değinmiş, mezhebi taassubun yaygınlaşmaya başlamasıyla da muhaddis-fakih ilişkisinin sorunlu bir ilişkiye dönüştüğünü vurgulamıştır.

İsnad açısından hadislerin taşıdığı özelliklerin ulemânın fikhî ihtilaflarındaki etkilerinin ele alındığı birinci bölümde ilk olarak bize ulaşma vasfı itibariyle hadislerin mütevâtir ve âhad şeklinde ikiye ayrıldığına değinen müellif, Hanefî âlimlerinin buna müstakil bir kısım olarak meşhur hadisi de ilave ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca diğer mezhep ulemâsının meşhur hadisi bilgi değeri itibariyle âhad hadislerden kabul etmelerine rağmen Hanefî âlimlerinin meşhur hadislerin mütevâtir hadisler gibi zarurî bilgi ifade ettiklerini kabul etmelerini ciddi bir ihtilaf nedeni olarak zikretmiştir (s. 29). Müellif aynı zamanda Hanefî ulemâsının âhad rivâyetlerin kabulünde meşhur rivâyetlere arz etme koşulunu öne sürmelerinin ve meşhur hadisin Kur'ân'daki hükümleri nesh edebilme suretiyle Kur'ân'a ziyadede bulunabileceğini kabul etmelerinin yeni ihtilafların ortaya çıkmasına sebep olduğunu vurgulamıştır. Konuya dair ortaya çıkan ihtilaflara örnek olarak yemin kefâreti orucunun ara vermeksizin peş peşe tutulup tutulmaması ge-

rektiği ve zina cezasında celde ile birlikte sürgünün de (nefy) uygulanıp uygulanamayacağı hususundaki ihtilafları vermiştir.

Hadis ve sünnete yönelik yaklaşımları söz konusu olduğunda özellikle Hanefî ve Mâlikî mezhepleriyle ilgili dile getirilen *'hadis ve sünnete yeterince ehemmiyet atfetmedikleri, kendi reylerini ve kıyâsı hadis ve sünnete tercih ettikleri'* iddiasının geniş bir şekilde ele alındığı *'Fakihlerin Haber-i Vâhidle Amel Etme Şartları'* başlığını taşıyan kısım, çalışmanın bel omurgasını teşkil etmektedir. Fakihlerin çoğunluğu râvileri gerekli şartları taşıyorsa ve geçerli rivâyet metotlarıyla nakledilmişse âhad rivâyetle amel etmeyi gerekli görmüşlerdir. Hanefî ve Mâlikî ulemâsı ise bunlara ek bazı şartlar dile getirmişlerdir ki bu da haber-i vâhidle amel hususunda diğer mezheplerle ihtilafa düşmelerine yol açan nedenlerin başında gelmektedir. Her iki mezhebin de âhad rivâyetleri kabulde takip ettikleri usûl mezheplere ait birinci el kaynaklardan tespit edilerek geniş bir şekilde ele alınmıştır. Hanefî ulemâsının diğer mezheplerden farklı olarak haber-i vâhidle amel edebilmek için öne sürdükleri şartları sıralayan müellif, herkes tarafından bilinmesi ve işitilmesi gereken bir meselenin ya da o meseleye dair hadislerin âhad rivâyetler olarak nakledilmesini Hanefî fakihlerinin sıhhat için yeterli bulmadıklarını, âhad bir haberin Kitâb, mütevâtir veya meşhûr sünnet ve kıyâsla çelişmemesini ayrıca rivâyette bulunan sahâbînin hem söz hem de amel olarak rivâyete muhalif davranmaması gerektiğini şart koştuklarını dile getirmiştir. Sonrasında Mâlikî ulemâsının haber-i vâhidle amel edebilmek için öne sürdükleri şartları sıralayan müellif, âhad haberin Medînelilerin ameliyle ve kıyâsla çelişmemesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak Mâlikî mezhebinin usûl kitaplarında bu iki şartın bizzat İmam Mâlik'ten nakledilmesi hususunda ittifak olmadığına değinmiştir. (s. 101). Araştırmacı sıraladığı bu şartları ayrı başlıklar halinde işlemiş, etkilerini ve nasıl bir ihtilaf ortaya çıkardıklarını da verdiği örneklerle somutlaştırmıştır.

Rivâyetlerinin kabul edilebilmesi için adâlet ve zabt açısından râvilerin taşımaları gereken şartlar genel olarak belirlenmesine rağmen; ittifakla rivâyetlerinin reddedildiği râviler bulunduğu gibi rivâyetlerinin kabulünde tereddüde düşülen râviler de olmuştur. Fakihlerin bir kısmının rivâyetlerini delil olarak kullandığı râviler diğer bazı fakihler tarafından hüccet kabul edilmedikleri için yapmış oldukları rivâyetlerle ihtilafa neden olmuşlardır. Yalan söylemeyen fakat fâsık olan bir kimsenin rivâyetlerinin kabul edilip edilmeyeceği hususunda âlimler ihtilafa düştükleri gibi; bid'atçı olmasına rağmen şer'î sınırlara riâyet eden ve bid'atinin propagandasını yapmayan

bir mübtedî'nin de rivâyetlerinin kabulünde ihtilafa düşmüşlerdir. İşlediği konuya dair zikretmiş olduğu her başlığın altında verdiği ihtilaf örnekleriyle konuyu müşahhas bir hale getiren müellif, *'fâsıkın namazda imametinin makbûliyeti'* hususundaki ihtilafın nedenini, fakihlerin râvileri fâsık iki ayrı rivâyeti delil olarak kullanıp kullanmamalarıyla açıklamıştır. İsnadındaki râvilerin vasfından dolayı bu rivâyetleri delil kabul etmeyen Ebû Hanîfe ve Şâfiî'nin fâsıkın arkasında kılınan namazın sıhhatine hükmettiklerine; Ahmed b. Hanbel ve Mâlik'in ise bu rivâyetleri delil olarak kullanmak suretiyle böylesi bir namazın fâsîd olacağına hükmettiklerine işaret etmiştir (s. 127). Râvinin meçhul ve müdellis oluşunun da fukahânın ihtilaflarında etkisinin bulunduğu değinen müellif, bunu Hanefîlerin farklı bir şekilde yaptıkları meçhul râvi tanımına ve müdellis râvilerin aynı derecede bu kusuru taşımadıklarına bağlamıştır.

Râvilerin güvenilirlik durumlarını beyan eden cerh ve ta'dîl lafızları hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetini tespit işleminde hayâtî öneme sahiptir. *'Cerh veya ta'dîl değerlendirmesini kabul ederken bir kişinin beyanı yeterli midir, bu değerlendirmelerin sebeplerinin beyan edilmesi gerekli midir, aynı râvi hakkında cerh ve ta'dîl ifadeleri bir arada kullanıldığında hangisi esas alınmalıdır?'* gibi hususlarda âlimler farklı görüşleri benimsemişlerdir. Bu tür tartışmaların fikhî ihtilaflara yansımalarını da ayrı bir başlıkta ele alan müellif, geliştirilmiş olan sıhhat tespiti işleminde cerh ve ta'dîl değerlendirmelerinin ictihâdî oluşlarına da dikkatleri çekerek, tespit ettiği ihtilaf örnekleriyle konunun daha iyi anlaşılabilmesini sağlamıştır.

Mânâ ile rivâyetin, sikanın ziyadesinin, teâruz ve tercihin fikhî ihtilaflardaki etkilerine dikkat çekildiği ve çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan *'Hadislerin Metin Açısından Sahip Oldukları Vasıfların Fikhî İhtilaflardaki Etkileri'* başlığını taşıyan kısımda müellif, hadislerin sened ve metinden müteşekkil olduğuna vurgu yaparak, fakihlerin, sübütundan ziyade hadislerin delâletine önem verdiklerini belirtmiş, hadisi delil olarak kabul edebilmek için senedine ne kadar çok ehemmiyet gösterilmesi gerekiyorsa metnine de en az bunun kadar ehemmiyet gösterilmesi gerektiğini dile getirmiştir.

Hadis rivâyetinde lafzen rivâyete önem vermeksizin yapılan harf, kelime, hareke ve i'râb değişiklikleri, hadislerden hüküm istinbât ederken lafzlardan hareket eden fakihlerin farklı sonuçlara ulaşmalarına sebebiyet vermiştir. Metni itibariyle hadisin lafızlarının taşıdığı önemin farkında olan İslâm ulemâsı, geliştirilen usûl ile rivâyetler arası lafız farklılıklarına, ziya-

delere, anlam çelişkilerine karşı tedbirler alıp rivâyetin iştirildiği gibi nakle-dilmesinin ne kadar önemli olduğunu her fırsatta vurgulamıştır. Bu hususta mânâ ile rivâyeti çok sıkı şartlara bağlamak suretiyle cevaz veren âlimler olduğu gibi buna kesinlikle cevaz vermeyenler de vardır. Ayrıca, rivâyette bulunan sahâbinin tefsir mahiyetindeki cümlelerinin rivâyete dâhil edilip edilmediği gibi hususlar rivâyet farklılıklarına inilerek tespit edilmiş, geliştirilen usûl ile hadisten hüküm çıkarabilmek için sened bakımından ne kadar incelenmesi gerekiyorsa metin bakımından da aynı şekilde incelenerek hadisin durumunun açıklığa kavuşturulması hedeflenmiştir. Alınan önlemlere rağmen fakihlerin hucdet kabul ettikleri rivâyetlerin bir kısmı bu tür kusurlarla ma'lûl olduğu için bunlar değişik hükümlerin ve ihtilafların ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır.

Fakihlerin hadislerden hüküm istinbât ederken liyâkat ve yeterliliklerinin, hadislere olan vukûfiyetlerinin aynı düzeyde olmayışı da fikhî ihtilafların önemli nedenlerinden biri olarak çalışmada yer almıştır. Bu anlamda sahâbe ve tâbiîn neslinden, müctehid imamlardan bu nokta gözetilerek örnekler verilmiş, ortaya çıkan ihtilafların nedeni açıklığa kavuşturulmuştur. Ayrıca fakihin hadisi unutarak bir hüküm belirtmesinin ve hadiste kastedilen şeyi anlayamamasının da ne gibi ihtilaflara neden olduğu çalışmanın bu bölümünde örnekleriyle birlikte zikredilen diğer hususlardandır.

Çalışmanın son kısmında hadislerin kendi içindeki ihtilaflarının ve bu ihtilaflara yönelik geliştirilmiş olan çözüm yollarının fikhî ihtilaflardaki etkilerini diğer bölümlerde olduğu gibi örnekleriyle birlikte ele alan müellif, cem', nesh, tercih, tevakkuf gibi çözüm olarak geliştirilen yöntemlerin gerek mahiyeti gerekse uygulanış sırası itibariyle fakihlerin tamamı tarafından aynı şekilde benimsenmediğine değinmiştir. Efendimiz'in (s.a.v.) fitratı icabı yaptığı şeyler başta olmak üzere, kendisine has bir takım fiilleri ve husûsî beyan maksadı taşıyan bazı uygulamalarının fakihlerin hüccet olarak kullanmaları gerekip gerekmediği konusunda farklı görüşleri benimsedikleri ve dolayısıyla farklı hükümler çıkardıkları bir başka husus olduğuna dikkatleri çekerek araştırmasını sonlandırmıştır.

Fikhî meselelerde ortaya çıkan ihtilafların hadislere dayanan yönünün doyurucu bir şekilde açıklığa kavuşturulduğu bu mühim çalışmada, fakihlerin hadislere dayalı konularda ihtilaf ettikleri hususların nedenleri ve çıkış noktaları belli başlı mezhepleri de dikkate alan bir yaklaşımla ele alınmıştır. Mezheplerin bu anlamda takip ettikleri metodoloji birinci el usûl kaynaklarına inilerek açıklanmış, araştırma boyunca sadece ihtilafları zikretmekle

kalmayan müellif, ihtilaflara yönelik çözüm önerileri de sunabilmiştir. Rivâyetler karşısında epistemolojik tutum farklılıklarının yaşanmasındaki etkenleri başarılı bir şekilde ortaya koyan *Eseru'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf fi-ihtilâfi'l-fukahâ* son dönemde telif edilmiş ve hadis-fıkıh ilişkisinin ele alındığı derinlikli araştırmalar arasındaki yerini almıştır.

Arafat AYDIN

MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, İSTANBUL